

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ТКАЧЕНКО ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

УДК 811.161.2'373.4:82-3

**ЗАСОБИ СТИЛІЗАЦІЇ РОЗМОВНОСТІ В ПРОЗІ
МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ-2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – академік АПН України,

доктор філологічних наук, професор

МАЦЬКО Любов Іванівна,

Національний педагогічний університет

імені М.П.Драгоманова, завідувач

кафедри стилістики української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

СТРУГАНЕЦЬ Любов Василівна,

Тернопільський національний педагогічний

університет, завідувач кафедри методики

викладання української мови і культури мовлення,

кандидат філологічних наук

БИБИК Світлана Павлівна,

Інститут української мови НАН України,

старший науковий співробітник

відділу стилістики і культури мови.

Провідна установа – Київський національний університет

імені Тараса Шевченка, Інститут філології,

кафедра історії української мови, Міністерство

освіти і науки України, м. Київ.

Захист відбудеться “31” жовтня 2006 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “28” вересня 2006 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасний стан розвитку української лінгвостилістики визначає пріоритетність одного з актуальних напрямків дослідження – характеристики взаємовідношень художньої мови з загальнолітературною мовою і, зокрема, з розмовним стилем як одним із її функціональних різновидів. Ця проблема тісно пов'язана з історією української літературної мови, а також визначенням основних тенденцій формування й становлення художнього стилю. У зв'язку з розширенням у мові художньої літератури семантико-стилістичних функцій розмовних елементів виникли об'єктивні передумови для утвердження розмовності як стилістичного явища. Оскільки розмовний компонент став виразною ознакою художнього стилю, у полі зору стилістики художньої мови постала потреба теоретичного обґрунтування і практичного дослідження лінгвостилістичної категорії розмовності.

З огляду на те, що розмовність як важливе мовно-естетичне явище є одним із показників індивідуального стилю письменника, її лінгвостилістичний аналіз має принципове значення для розуміння специфіки авторської художньої мови. Це зумовлено тим, що індивідуально-художня манера творчості письменника значною мірою характеризує мовний контекст усієї епохи, стан нормування літературної мови та динаміку лексико-семантичних змін і стилістичної диференціації.

Проблема дослідження естетичного потенціалу елементів розмовного стилю в художньому тексті постійно перебуває в полі зору українських мовознавців (І. Білодід, В. Ващенко, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, В. Русанівський, Н. Сологуб, І. Чередниченко). Серед російських лінгвістів це питання досліджували В. Виноградов, Т. Винокур, К. Кожевникова, О. Лаптева, О. Сиротиніна та інші. Більшість науковців зазначало, що в мові художнього твору відбувається стилізація розмовності, тобто свідоме переймання письменником характерних особливостей розмовного стилю з метою створення відповідного колориту в художньому тексті. Саме з метою стилізації розмовності в мові художньої літератури письменники використовують розмовно марковану лексику і фразеологію, окремі слова, властиві живому усному мовленню, експресивно виразні типи словотвору, певну, часто компресовану, синтаксично-інтонаційну будову речень.

В українському мовознавстві розмовні елементи художньої мови традиційно розглядаються у зв'язку з вивченням індивідуальних стилів письменників. Зокрема, ґрунтовно дослідивши мовотворчість Григора Тютюнника, С. Бибики відзначає народнорозмовність як мовно-стильову естетичну домінанту його прози. Місце розмовних одиниць поряд з іншими стилістично маркованими засобами в мовостиліях окремих письменників з'ясували також Г. Бикова, Л. Бурківська, Т. Должикова, Л. Науменко, О. Переломова, Л. Шевченко. Стилізації усно-розмовної мови в драматургічних творах присвячено наукову працю О. Ожигової.

Творчість Михайла Стельмаха репрезентує українську літературу й українську літературну мову 40-70-х років ХХ ст. Різні аспекти індивідуального стилю письменника привертали увагу мовознавців. Зокрема, лексичну синоніміку його творів досліджував А. Бевзенко (О., 1968), фразеологію – Л. Авксентьев (Х., 1969), лексику – М. Миронюк (Х., 1969), епітети в образній системі митця – Н. Сидяченко (К., 1991). Мовотворчості Михайла Стельмаха в контексті української народнописенності присвячене дослідження Л. Козловської (К., 1994).

Специфіка мовотворчості Михайла Стельмаха в аспекті розмовності як стилістичної категорії української літературної мови досі не була об'єктом досліджень, хоча в переважній більшості вищезазначених наукових розвідок стверджувалося, що вона є однією з визначальних ознак індивідуального стилю письменника.

Актуальність теми дисертації зумовлена необхідністю поглибленого теоретичного й практичного дослідження лінгвостилістичної категорії розмовності як багатоаспектного явища в стилістичній системі української літературної мови, а також відсутністю монографічного дослідження про лексико-фразеологічні та словотвірні засоби стилізації розмовності в прозових творах Михайла Стельмаха.

Історичний і культурний феномен Михайла Стельмаха полягає в тому, що його твори – це художня система, в якій власне світосприймання збігається з колективним самовираженням українців. Письменник зміг поєднати у своїй мовотворчості глибокий зміст, правдивість образів, різноманітність художніх засобів і прийомів їх залучення в мовну тканину твору з умінням дібрати з загальнонародної мови ті необхідні елементи, які сприяють відтворенню численних як смислових, так і експресивних та оцінних відтінків значення слова. У мові творів письменника органічно поєдналося загальнономове й індивідуальне, і це свідчить про досконале вивчення ним народного життя, глибоке знання живої розмовної мови й уміння організувати її в струнку систему авторської розповіді. Ліричне звучання глибоко психологічної й антропоцентричної прози Михайла Стельмаха зумовлює її реальну й предметну живописну метафоричність. Письменник дбав не тільки про правдивість відображення характерних рис розмовної мови та емоційність висловлення, а й про їх естетичний вплив.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає науковій проблемі кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Проблеми формування і розвитку функціональних стилів сучасної української мови, підстилів і жанрів, текстології і текстотворення”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 30 березня 2004 року (протокол № 10) та схвалена Науковою координаційною радою “Українська мова” НАН України 16 грудня 2004 року (протокол № 24).

Мета роботи полягає в обґрунтуванні статусу розмовності в стилістичній системі української літературної мови; визначенні лексичних, словотвірних і фразеологічних засобів стилізації розмовності та їх контекстуальних функцій у мові прози Михайла Стельмаха.

Мета передбачає виконання таких **завдань**:

- окреслити зміст поняття розмовності в аспекті історії та стилістики української літературної мови;
- визначити чинники формування мовотворчої особистості Михайла Стельмаха;
- виявити специфіку трансформацій смислового обсягу й стилістичного забарвлення розмовних одиниць, зумовлених авторською настановою;
- розглянути прийоми залучення розмовних лексичних елементів у процес метафоричного переосмислення;
- описати стилістичні функції розмовної емоційно-експресивної лексики;
- дослідити традиційні й оказіональні словотвірні моделі розмовних лексичних одиниць;
- простежити стилістичний потенціал узуальних та трансформованих фразеологічних одиниць розмовного походження;
- схарактеризувати індивідуально-авторську специфіку стилізації розмовності в прозових текстах Михайла Стельмаха.

Джерельною базою дисертаційного дослідження послужили тексти романів Михайла Стельмаха “Правда і кривда (Марко Безсмертний)”, “Дума про тебе”, “Чотири броди” і повістей “Гуси-лебеді летять...”, “Щедрий вечір”. До аналізу залучено Словник української мови: В 11-ти т. (К.: Наук. думка, 1970-1980), Словник синонімів української мови: У 2-х т. (К.: Наук. думка, 1999-2000), Фразеологічний словник української мови: У 2-х кн. (К.: Наук. думка, 1999).

Об’єкт дослідження – мова прозових творів Михайла Стельмаха.

Предмет дослідження – лексичні, словотвірні та фразеологічні засоби стилізації розмовності в художньому тексті.

Мета і завдання дисертації зумовили вибір відповідних **методів і прийомів** дослідження: описовий метод, методи функціонально-стилістичного і тексто-інтерпретаційного аналізу. Для з’ясування словотвірних особливостей розмовної лексики застосовувалися лексико-граматичний і семантико-функціональний різновиди лінгвостилістичного аналізу. З метою виявлення і опису закономірностей функціонування одиниць художньої мови (авторських синонімів, оказіоналізмів, трансформованих фразеологічних одиниць), а також їх естетичного спрямування в художньому тексті використовувався метод лінгвоестетичного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в розширенні підходів до з’ясування поняття стилістичної категорії розмовності. У роботі вперше в українському мовознавстві здійснено лінгвостилістичний аналіз та опис лексико-фразеологічних і словотвірних засобів стилізації

розмовності в художній прозі Михайла Стельмаха, акцентовано увагу на характерних для письменника способах використання стилістичного потенціалу розмовних елементів, на їх текстотворчих функціях. У дисертації висвітлено роль творчої особистості Михайла Стельмаха в історії української літературної мови й стилістики, обґрунтовано значення мовотворчості письменника для розвитку української літературної мови.

Теоретичне значення роботи. Теоретико-методологічні положення дисертації, визначення й тлумачення лінгвостилістичних понять, аналіз та опис засобів створення колориту розмовності в художніх текстах Михайла Стельмаха, виявлення специфіки авторських модифікацій смислового обсягу й стилістичного забарвлення розмовних елементів у прозі письменника узагальнюють уже відомі й уводять у науковий обіг нові знання про стилістичну категорію розмовності, її роль і значення в становленні й розвитку художнього стилю, а також стилістичної системи сучасної української літературної мови. Результати наукового дослідження сприяють більш глибокому розумінню специфіки естетичних властивостей розмовних одиниць у структурі художнього тексту.

Практичне значення дисертації полягає в можливості використання одержаних результатів при написанні підручників та навчальних посібників зі стилістики й історії української літературної мови, а також лексикології і фразеології. Зібраний та систематизований матеріал може бути використаний у навчальному курсі лінгвістичного аналізу тексту, написанні курсових, дипломних та магістерських робіт, вивченні української мови й літератури в школі, у процесі укладання загальномовних та індивідуально-авторських словників.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дослідження викладено в доповідях на звітно-наукових конференціях викладачів кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2003, 2004, 2005, 2006 рр.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Теоретичні і практичні аспекти культури мови” (Тернопіль, 2004 р.), Міжнародній науковій конференції “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2005 р.), Міжнародній науковій конференції “Мова як світ світів. Граматика і поетика української мови” (Київ, 2006 р.), Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспект” (Черкаси, 2006 р.) та в процесі викладання стилістики української мови в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

Матеріали дисертаційного дослідження були використані в процесі викладання української мови і літератури учням ЗОШ № 214 м. Києва (довідка про впровадження № 38 від 02.06.2006 р.) та сучасної української літературної мови студентам Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 143 від 14.06.2006 р.).

Публікації. Зміст роботи викладено в 9 публікаціях автора, серед них 7 – у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, двох розділів з висновками, загальних висновків та списку використаної літератури (252 позиції). Загальний обсяг роботи – 196 сторінок; основний зміст викладено на 174 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету й завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичне й практичне значення одержаних результатів та форми їх апробації.

У *першому розділі* – **“Теоретико-методологічні засади системного аналізу розмовності”** – розглянуто питання про місце народнорозмовної мови в процесі формування й становлення нової української літературної мови та роль розмовних елементів у її нормуванні, визначено зміст понять лінгвостилістичної категорії розмовності та стилізації розмовності в мові художньої літератури, окреслено коло засобів створення розмовного колориту в художньому тексті, означено місце розмовності в мовотворчості Михайла Стельмаха.

Літературна мова як форма національної мови має одним із своїх джерел живомовну стихію. Народна розмовна мова була основою, на якій шляхом словесної майстерності видатних представників художнього стилю постала нова українська літературна мова. Перехід від літературно-писемного білінгвізму донаціонального періоду до єдиної національної літературної мови традиційно супроводжується процесом заміни книжної основи народною. В історії української мови поєднувальною ланкою між народнорозмовною та книжною мовою став художній стиль.

На основі праць Л. Булаховського, М. Жовтобрюха, С. Єрмоленко, Г. Левченка, І. Матвіяса, І. Огієнка, В. Передрієнка, М. Пилинського, Г. Півторака, П. Плюща, В. Русанівського зроблено висновок, що система української літературної мови сформувалася на народнорозмовній основі, увібравши писемно-літературні традиції та усні народнопоетичні надбання попередніх періодів. Народна основа української літературної мови XVIII ст. – це породжена умовами історично тривалої взаємодії книжного і народного компонентів та відповідна вимогам національної специфіки динамічна єдність, що формувалася шляхом літературного закріплення більшості елементів народнорозмовного мовлення й відмови від різноджерельних “нестандартних” елементів (локальних, жаргонних, просторічних) (В. Передрієнко).

Становлення й унормування української літературної мови тісно пов’язані зі зміною статусу народнорозмовної мови. На початковому етапі народнорозмовна мова була джерелом формування літературної мови української нації й унормування її шляхом онароднення фонетики, лексики, морфології, синтаксису. У процесі стилістичної диференціації української літературної мови в її

стилістичній системі виокремився розмовний стиль як один із функціональних різновидів. Художня література стала своєрідним “посередником” між народнорозмовною і літературною мовою. Зважаючи на те, що письменники традиційно зверталися до розмовної мови як одного з основних джерел мовотворчості, багато слів розмовного походження, засвоєних художньою літературою, стали зрештою здобутком літературної мови.

Розмовність є складною й поліфункціональною категорією в історії української літературної мови та в її стилістичній системі. Зайнявши визначальне місце в процесі становлення нової української літературної мови та її нормування, більшість розмовних елементів зазнали значного олітературнення, стали літературною нормою, але рівночасно й розмовності не втратили (принаймні частина з них). Зрештою компоненти розмовного стилю стали засобом створення колориту розмовності в художній мові, елементом стилізації усномовних структур у системі художнього тексту. Лінгвостилістична категорія розмовності формується на основі функціонально-стильової єдності й конотування розмовних елементів у стилістичній системі української літературної мови й виявляється в живому мовленні та в конкретних художніх текстах. Суттєвою в цьому зв'язку є проблема розмежування дослідження характерних рис розмовної мови в усному мовленні й розмовності як лінгвостилістичного прийому відтворення живомовних структур у художньому стилі.

Розмовність у живому мовленні реалізується через розмовно марковану лексику й фразеологію, традиційні словотвірні типи, розмовний синтаксис і характеризується використанням емоційних та експресивних форм найменувань, що виявляють безпосередні оцінки мовця. Розмовні елементи в мові художньої літератури є виразними стилістемами, які реалізують естетичні функції мови і надають художньому тексту ефектів невимушеності й безпосередності, знижують стиль стосовно нейтрального рівня літературної мови, вносять у писемну мову елементи усного спілкування, а отже, є засобом художньої стилізації розмовності. Зміст лінгвостилістичної категорії розмовності становить позначена розмовними рисами семантика, яка існує як цілісна система відповідно стилістично маркованих мовних засобів. Мовностилістична маркованість розмовних елементів визначає різноманітність їх семантико-стилістичних функцій у художніх творах письменника. Лінгвостилістичний аналіз дає змогу простежити традиційні та оригінальні, індивідуально-авторські аспекти використання стилістичного потенціалу розмовних одиниць із метою створення колориту розмовності відповідно до тематичної інформації тексту.

Для мови художньої літератури характерний синтез розмовних і книжних засобів. Проте розмовна мова лише в перетвореному, певним чином трансформованому вигляді відображається в художньому стилі, перш за все тому, що багато її структурних особливостей, пов'язаних з усною формою, непідготовленістю, безпосередністю спілкування між мовцями, не можуть у первісному вигляді бути перенесені в писемний художній текст. Розмовна мова, відображена в художньому

творі, є обробленою, адже вона позбавлена однієї із своїх головних якостей – спонтанності. При цьому не всі типізовані усно-розмовні конструкції залучаються в текст художнього твору; письменник відбирає тільки такі, які можуть служити сигналами розмовного стилю, сприяють стилізації під розмовність, причому стилізоване розмовне мовлення відрізняється від спонтанного набагато більшою стилістичною концентрацією.

Стилізація розмовності в мові художньої літератури – це свідоме переймання письменником характерних ознак розмовного стилю, яке полягає в увиразненні різнорівневих засобів живої народної мови та їх естетичної модифікації з метою досягнення в художній мові необхідних авторові стилістичних ефектів. Метою стилізації розмовності є відтворення в художньому тексті часового й локального колоритів, соціального типу зображуваного середовища, характерних особливостей мовлення персонажів.

Засобами стилізації розмовності в мові художньої літератури є: 1) розмовно марковані слова, як нейтральні, так і стилістично знижені, емоційно-експресивні, оцінні; 2) розмовні значення полісемічних слів; 3) діалектизми; 4) просторічні слова (деформовані, позанормативні; вульгаризми; елементи суржикового мовлення; інвективи); 5) фразеологізми розмовного походження.

Образне ускладнення смислового обсягу слова в художній мові пов'язується з “прирошеннями” змісту, конотаціями. Цей термін усталився для позначення додаткового змісту слова, тих супутніх семантичних, емоційно-експресивних та стилістичних відтінків, які накладаються на основне значення. Переважна більшість розмовно маркованих слів наділені стійкими емоційно-експресивними та оцінними конотаціями. Вони різноманітні й зумовлені певним ставленням до позначуваного явища: жартівливим, іронічним, пестливим, зневажливим, схвальним, осудливим, фамільярним тощо.

Михайло Стельмах у своїй мовотворчості продовжив започатковану попередниками традицію широкого й багатофункціонального стилістичного використання елементів розмовної мови. Розмовність є однією з характерних рис індивідуального стилю письменника. Елементи розмовного стилю не виділяються в мові прози Михайла Стельмаха як щось стороннє чи іностильове; вони входять у загальну систему мови письменника. За допомогою залучення в мову художніх творів розмовно маркованих лексичних та фразеологічних одиниць з яскраво вираженою експресивністю, позитивною чи негативною оцінністю автор досягав створення розмовного колориту як в авторській мові, так і в мові персонажів, стилізованій під усно-розмовне мовлення.

У *другому розділі* – “**Лексичні, словотвірні та фразеологічні засоби стилізації розмовності в текстах прози Михайла Стельмаха**” – з’ясовано особливості семантики та функціонування розмовної лексики, описано стилістичні функції розмовної емоційно-експресивної лексики в художніх текстах Михайла Стельмаха, проаналізовано традиційні розмовно конотовані та

оказіональні словотвірні моделі, досліджено узуальне та індивідуально-авторське вживання розмовних фразеологічних одиниць.

Однією з важливих складових мови прози Михайла Стельмаха є розмовно-побутова лексика, яка в описах побутових ситуацій, у діалогах і монологів охоплює широке коло понять повсякденного життя людини й відображає в художній мові середовище, з якого вона вийшла, надає творам розмовного колориту. Михайло Стельмах широко залучав у мову прози назви різноманітних атрибутів сільського життя, реалій і предметів побуту, які висвітлюють традиції матеріальної культури України, минуле й сучасне українського народу. У досліджуваних творах побутова лексика становить різноманітну за структурою, походженням та часом виникнення групу слів на позначення знарядь праці та пристроїв для них: *брус, грабки, мантачка*; побутових елементів, приміщень сільської хати: *божниця, ванькир, запічок; хатніх речей, посуду й кухонного начиння*: *вагани, ковганка, філіжанка*; одягу та взуття: *бекеша, кирея, свита; їжі та напоїв*: *вишняк, кандьор, товченики* тощо.

Центром художніх текстів Михайла Стельмаха є людина, її характер, думки та вчинки, взаємини з іншими людьми, зв'язки з навколишнім середовищем. З огляду на це в мові прози письменника естетично навантаженою є розмовна лексика, що номінує людину, її характерні ознаки, а також дії та стани, притаманні особі.

У лексико-семантичному макрополі “людина” виділено окремі лексико-семантичні групи номінацій особи:

1. Номінації осіб за зовнішньохарактеристичною ознакою: фізичними параметрами (*дебеляк, недомірок*), частиною тіла (*носань, чуприндир*), віком (*парубчак, хлопчєня*), соціальним статусом (*злиденник, сіромаха*).

2. Назви осіб за внутрішньохарактеристичною ознакою: інтелектуальним рівнем розвитку (*грамотій, розумник, неотеса, телепень*); рисою характеру (*беляндасник, вертій, дівчачур, дрімайло, коверзуха, скупердяга*).

3. Найменування осіб за соціальним статусом: професією, родом діяльності чоловіка чи батьків (*агрономша, мельниківна, скотарчук*); ступенем спорідненості (*невісточка, своячок*).

Серед кількох можливих способів створення емоційно-оцінних назв осіб у художній системі прози письменника важливе місце займає метафоричне перенесення найменування – семантична деривація. Виникнення переносних експресивних значень відбувається внаслідок вторинної номінації, за умови втілення смислових зв'язків – мотивованості за смислом, яка характерна для лексико-семантичних варіантів багатозначного слова. Зокрема, з метою створення емотивно-оцінних найменувань людини відбуваються метафоричні перенесення на особу назв представників тваринного світу (*баран, бурмило, гадюка, жаба, трутєнь, слизняк*), номінацій рослин (*зіллячко, перекотиноле, сім'я*), найменувань релігійних і міфічних істот (*відьма, гаспид*),

назв неживої природи (*недогарок, пеньок, вишкварка, кваша, сльота*). Ці номінації осіб, відображаючи усно-розмовне джерело, містять у своїй семантиці оцінний компонент. Здебільшого ця оцінка пейоративна: *От злязичне сім'я, ще патякає! – дядько Трохим посварився кулаком циганові в спину...* (Гуси-лебеді летять...).

Серед ознак, які характеризують людину і мають розмовну конотацію, виділяються такі, що є деталлю портрета персонажа за зовнішністю (*стегнаста* (дівка), *щелепастий* (Васюта)), внутрішніми властивостями: рисами характеру, фізичним чи емоційним станом, розумовими здібностями (*вайлуватий* (шофер), *пащекуваті* (жінки)), характеристикою частини тіла чи риси обличчя людини (*повісповане* (чоло), *цурпалистий* (палець)). Досить часто автор передає людські риси й особливості за допомогою метафоричного моделювання портрета (*ковшисті руки, підрешіток обличчя, мідяки очей, вареникоподібне підборіддя, поросячі вії, перчини вусів*), що яскраво характеризує усномовну стихію і підкреслює оригінальну індивідуально-авторську манеру: *“На службі зелені Юхримові очі помаснішали, коржасті щоки підійшли, притопили носа”* (Щедрий вечір).

У мові прозових творів Михайла Стельмаха активно вживаються розмовні дієслова на позначення дій і процесуальних станів, притаманних людині, зокрема, ті, що на лексичному рівні за рахунок розгорнутих синонімічних рядів та стилістично конотованих лексичних варіантів реалізують семантику слів *говорити, ходити, розуміти, дивитися, їсти, пити* тощо. Серед них виділяється група кодифікованих дієслів, що створюють стилістично знижений контекст і сприяють виявленню негативного ставлення одного персонажа до іншого або до мовної ситуації взагалі. Знижена стилістична оцінка, закладена в семантиці цих дієслів, має різний ступінь інтенсивності. Зокрема, це розмовні дієслова без додаткових експресивних конотацій (*галакати, чалапати, кумекати*, перен. *насолити, пиляти*), а також розмовні фамільярні (*зморозити, прителючитися*), зневажливі (*варнякати, петрати, таляпати*), вульгарні (*верзякати, жерти*). У текстах прози Михайла Стельмаха зафіксовані також некодифіковані дієслова *витюрлюнькувати, гандаляпати, доклешняти, дотарганитися, притетюритися, инуркувати*, які є засобом стилізації усномовного спілкування: *– Доклешняв? – насмішкувато запитав батько. – Та якось дотарганився, – поважно відповів я [Михайлик]* (Щедрий вечір).

Виразність лексем із емоційно-експресивною конотацією в прозі Михайла Стельмаха залежить не лише від їх змістової та функціонально-стилістичної конкретизації, а й від ступеня оцінної насиченості. Письменник не обмежувався тільки об'єктивно-номінативною функцією слова, а поєднував її з суб'єктивно-оцінною. З цією метою він залучав у мову прози діалектизми, демінутиви, просторічні слова, інвективи, елементи суржикового мовлення тощо.

З метою правдивого зображення особливостей усно-розмовного мовлення Михайло Стельмах послуговувався стилістичним потенціалом фонетичних та лексичних діалектизмів. Фонетичні

подолізви, які виявляються, зокрема, у випадках відображення сильного “укання” (*кумедія, кумерція, кумпанія, сурйозні*), вживанні приставного *г* (*гобід, гобідати*), у заміні губного *ф* сполученням *хв* (*Хведя, хверзь, хвантазія*), є одним із засобів мовної характеристики персонажів – представників сільського населення Поділля. Відтворені автором фонетичні особливості подільських говірок послідовно проходять через усі репліки персонажів. Регулярність їх вживання свідчить, що ці слова мають властивості ключових, посідаючи важливе місце серед засобів створення мовних портретів героїв у системі образів-персонажів: [Магазаник:] *У нас не полюбляють крепко сурйозних, у нас гості повинні орудувати язиком, щоб і якась кумерція, і якась політика була* (Чотири броди).

Лексичні діалектизми в художніх текстах письменника є засобом створення докладного, максимально наближеного до дійсності опису життя людей, а також яскравої характеристики персонажів через їх мовлення. З цією метою письменник використовує як стилістично нейтральні територіальні діалектизми (*маремуха* (мухомор), *підпалок* (перепічка), *під'їздка* (невеликий човен), *п'ястук* (кулак), *вихудлий* (схудлий), *балювати* (гостювати), *борше* (швидше)), так і експресивно-оцінні. Серед останніх вирізняються емотивно-оцінні номінації осіб (*галабурдник, лайдак, отряха*); діалектизми на позначення дій з виразною експресивністю, які часто вживаються як синоніми до загальноновживаних: *галамагати, навихатися, таляпати, подейкувати, шекерявити*; назви ознак дій і станів: *живовидячки, хватопеком*. Загалом основними стилістичними функціями діалектизмів у творах Михайла Стельмаха є 1) відтворення локального колориту описуваних подій і 2) мовна характеристика персонажів.

Михайло Стельмах продовжив започатковану письменниками XIX ст. традицію використання демінутивів як засобу стилізації розмовності в художньому тексті. Контекстуальні функції, які виконують зменшувальні утворення в мові прози письменника, поділяються на дві основні групи. Перша містить функції, які співвідносяться із загальним словотворчим значенням слів (функція вираження об'єктивно зменшеного значення, функція відображення позитивного чи негативного ставлення до предмета висловлювання). Другу групу становлять функції, притаманні художній мові (експресивна функція, функція інтимізації викладу, функція мовної характеристики персонажа художнього твору).

У мовних ситуаціях, де негативна емоційна оцінка передається словом з позитивно-оцінним суфіксом, функція демінутива носить контекстуальний характер. Вираження негативного ставлення до предмета мовлення підлягає більшій конкретизації в умовах контексту, ніж вираження позитивної емоційної оцінки. Гама пейоративної оцінки різноманітна і широка: від легкої іронії до різко негативного ставлення до предмета висловлювання: [Марко:] *Вони й не догадуються, Хведю, який толковий ти, сміливець і хитрунець! І де тільки навчився?* (Правда і кривда); *Гарний у тебе землячок, тільки бог йому смерті не дає, – нарешті заговорив Северин* (Дума про тебе). У першому

випадку демінутивний дериват *хитрунець* надає мовленню іронічно-доброзичливого тону, у другому – характер оцінки демінутива *землячок*, підкріплений відповідним контекстом, є різко негативним, зневажливим.

Демінутиви, відображаючи народнорозмовне джерело, мають широкий діапазон стилістичних конотацій. Ці зменшувальні утворення допомагають модифікувати природні, спонтанні усномовні ситуації в прозі, створити типові мовні портрети людей із різних соціальних верств, урізноманітнити художню оповідь. Зафіксовано численні приклади використання демінутивів для інтимізації викладу, яка полягає в естетичному намірі письменника відтворити ефект емоційно-інтелектуального спілкування з читачем: *До нього [Данила] бігла вона [Мирослава], бігли маки на її **платтячку**, бігли, перетрушуючи ті маки, її **ноженнята**, біг **вітрець** у її косах, що мали повів степу і смуток матіоли* (Чотири броди).

Усі групи просторічної лексики, що характеризуються виразною оцінністю й експресивністю і є, як правило, стилістично зниженими синонімами слів і висловлень літературної мови, знайшли застосування в прозі Михайла Стельмаха. У досліджуваних художніх текстах виокремлюється група просторічних слів, що протиставляються літературній мові як відхилення від норми на всіх мовних рівнях: а) фонетичному (модифікація слів внаслідок різних фонетичних процесів, деформація слів, здебільшого іншомовного походження): *квартира, риалізм, тіатр, шпікулянт*; б) морфологічному: *життє, піаніну*; в) словотвірному: *спроста, чувати*; г) лексичному: *звиняй, маракую*. Просторічні слова, деформовані з погляду літературної норми, у прозових творах Михайла Стельмаха є засобом реалістичного відтворення особливостей усного мовлення персонажів, а також характеристики їхнього низького рівня освіченості, інколи створення іронічного чи гумористичного ефектів: *Дід Євмен, ще не скинувши млинець картуза, загримів на всю землянку: – Не чекав такого від тебе, Марку: ліберал ти й **попуртуніст!*** (Правда і кривда).

Використання вульгаризмів як одного з різновидів просторічної лексики також є складовою мовотворчості Михайла Стельмаха. Оскільки вживання цих грубих слів сприймається як природне в усному мовленні людей у відповідній ситуації, їх умотивоване використання у творах письменника є доцільним; тут вони не виглядають як ненормативні, оскільки залучаються зі стилістичною метою більш правдивого відтворення комунікативної ситуації. Зокрема, у мові прози Михайла Стельмаха виділяються вульгаризми – грубі номінації частин тіла людини – *голови (баняк, макітра), ніг (ступалища), очей (буркала, вирла), обличчя (мармиза, пика, писок), шлунку (кендюх), волосся (патли)*; вульгарні назви дій: *вкоськати, доконати, жерти, запесиголовитися, здохнути, обараніти, паскудитися, пертися, сікатися* тощо.

У складі вульгарної просторічної лексики окремо описано грубі лайливі слова – інвективи. Ці одиниці, притаманні живій розмові, містять у собі вказівку на емоційний стан мовця – роздратування, гнів, злість, неприязнь. Лайливі слова в художніх текстах Михайла Стельмаха

можуть вживатися персонажами – представниками всіх суспільних верств. Це такі лексичні групи інвективів з різним експресивним забарвленням: інвективи – номінації осіб із розмовною маркованістю: *анахтема, басурман (басурмен), бузувір, гицель, очмана, посмітюха, халамидник, харциз*; інвективи – найменування осіб зі зневажливою експресією: *лобуряка, мурмило, одоробло (одоробало), опудало, патякало*; інвективи – назви осіб із вульгарною експресією: *бидло, зараза, паскудник, сучий син*. Інвективи, виконуючи характеристично-номінативну функцію, водночас є експресивними засобами означення почуттів і емоцій персонажів. Як і інші елементи стилістично зниженої розмовної лексики, лайливі одиниці, як правило, використовуються автором для розкриття внутрішнього світу персонажів через відтворення їх мови або надання додаткової негативної оцінки. Інвективи дають змогу більш яскраво й точно змалювати образи і характери та передати живу усномовну стихію: [головиха – Хведькові:] *Чого тобі, вражої віри басурмене? Тихіше, **анахтемо**, не можеш горланити, вигукав би ти Гітлера на тому світі через усі плоти й перелази!* (Правда і кривда).

Михайло Стельмах не зловживав залученням у свої твори елементів суржикового мовлення, хоча окремі росіянізми з певними стилістичними настановами функціонують у мові його творів. В аналізованих художніх текстах зафіксовано такі елементи суржикового мовлення: 1) найменування реалій навколишнього світу, здебільшого абстрактних понять: *вніманіє, лічність, понятіє, соображеніє, справочка*; 2) оцінні характеристики людей: *зволнований, інтересний, несознательні, нервені, самшедша*; 3) номінації дій, процесів: *бодрствують, понімати, соскучився*; 4) прислівникові форми: *конєшно, не положено, понятно*. Цілком очевидним і природним є те, що суржикові вкраплення вживаються переважно в мові персонажів. Причому в репліках позитивних героїв вони здебільшого виступають засобом досягнення мовного реалізму через відображення особливостей їх мовлення: [бабуся – Богданові:] *А-а-а, роботу шукаєш у нашому лісництві? То мій онук **оприділить** тебе* (Дума про тебе).

У мові негативних персонажів росіянізми використовуються значно частіше. Зокрема, цими лексемами насичена мова Семена та Стьопочки Магазаників (роман “Чотири броди”), Юхрима Бабенка (повість “Гуси-лебеді летять...”), Костянтина Хворостенка (повість “Дума про тебе”). Суржикові елементи у їх мовленні виступають яскравим характеристичним засобом. Використання росіянізмів як стилістичного засобу негативної характеристики персонажів чітко простежується у їх репліках: [Юхрим – Михайликові:] – *Так чого ж притирився? Яке **соображеніє** розуму мав? – сам з задоволенням прислухається до своєї мови. – У вас книжки є? – **Прочотні** чи з **розмишленнями**?* (Гуси-лебеді летять...).

Одним із засобів стилізації розмовності у творах Михайла Стельмаха є традиційне та оказіональне словотворення. Слова з розмовними словотвірними ознаками широко представлені в текстах романів та повістей письменника і виконують номінативну та текстотвірчу функції.

Значення переважної більшості словотвірних конструкцій залежить від контекстів, а їх функціонування підпорядковано меті семантичної та стилістичної організації тексту.

Серед okazіоналізмів, зафіксованих у прозі письменника, виділяються композити – номінації осіб, здебільшого емоційно-оцінні (*зайчопас, книшохан, мішконос*), прикметникові інновації, утворені від кодифікованих розмовних і загальноживаних слів приєднанням формантів (*головешкуватий* (паніч), *капшучисті* (губи), *кліпастий* (батько), *страшнецька* (казка), *халеписте* (діло)), а також складанням основ (*студеноокий, милогуба, серпастовусий, муруговидий, щирозуба*). Останні okazіональні утворення акцентують увагу на важливих, на думку автора, характеристиках референта й надають висловлюванню емотивно-оцінного забарвлення, забезпечуючи досягнення експресивного ефекту: *Ой, мовчи, безчуттєво опудало! – з жалем обізвалася біля напівпричинених дверей гарячоока і гарячуста Варка, Василева жінка* (Правда і кривда).

Твори Михайла Стельмаха багаті на okazіональні відфраземні деривати, серед яких найчисленнішу групу складають іменникові та прикметникові композити. Авторські відфраземи-новотвори здебільшого виникають за аналогією до уснорозмовних. Більшість іменників цього типу утворена морфологічним способом (основоскладання та основоскладання з суфіксацією) за допомогою дієслівно-іменникових моделей: *головодур, носодер, нудисвіт, сушиголова, шкіродравець*. Авторські відфраземні прикметники – це переважно складнопохідні слова, які виникли за зразком прикметниково-іменникових або іменниково-дієслівних моделей: *дурноязикий, слизькоязикий, шкурудерні*. Okazіоналізм *безклепкий*, що є індивідуально-авторським утворенням від фразеологічної сполуки *без клепки [у голові]* [ФСУМ, 381], зафіксовано у більшості аналізованих текстів прозових творів письменника. Ця експресема вживається в одних випадках як атрибутив, в інших – як субстантив: *... бабуня вирішила повести свого безклепкого внука до церкви* (Гуси-лебеді летять...); *– Навіжена! – дивується і посміхається Роман. – Безклепка! – бурмоче Роман. А “безклепка” [Ярина], сміючись і ойкаючи, падає спочатку в обійми одного брата, а потім другого* (Чотири броди).

Значне місце в художній системі прози Михайла Стельмаха посідає народнорозмовна фразеологія. На основі дослідженого матеріалу розмежовуються два шляхи використання стилістичних властивостей розмовних фразеологічних сполук: 1) узуальне використання, тобто вживання стійкого звороту в традиційній формі та значенні, які фіксуються у фразеологічних словниках; 2) okazіональне використання – цілеспрямована заміна, трансформація семантики, форми, сполучуваності, структури фразеологічної одиниці.

Узуальна варіантність фразеологічних одиниць, притаманна їм у живій розмовній мові, є одним із стилістичних прийомів, за допомогою якого письменник досягає розмовного колориту в художніх текстах. У стилістичній системі прози Михайла Стельмаха виявлено, зокрема, такі узуальні фразеологічні варіанти, зафіксовані Фразеологічним словником української мови:

- *втерти маку (часнику)* [ФСУМ, 158] – ‘суворо покарати, побити кого-небудь; добре провчити’: [батько – Михайликові:] *Дома я тобі **утру маку!*** (Щедрий вечір); [парубок – Михайликові:] *Я зараз як **втру** тобі **часника**, то надовго забудеш про театри* (Гуси-лебеді летять...);

- *сорока на хвості (на крилі) принесла* [ФСУМ, 843] – ‘кому-небудь стало відомо про щось (при небажанні повідомляти джерело інформації)’: [дядько Володимир:] – ... *Оце **сорока на хвості принесла**, що ви збираєтесь переселятись* (Щедрий вечір); [Михайлик:] – *Дядьку Себастьяне, у вас під шинелею стеєр? – А ти звідки знаєш? – дивується чоловік. – **Сорока на крилі принесла*** (Гуси-лебеді летять...).

Значно посилює експресивність художньої мови заміна стилістично нейтрального компонента фразеологічної одиниці його стилістично зниженим синонімом: просторічним чи жаргонним: [Магазаник:] *Головне в житті – **мати казанок на плечах**, а не те багатство, що робить біднішим тебе* (Дума про тебе) (пор.: *мати голову на плечах* [ФСУМ, 470]). Серед варіантних фраземних сполук зафіксовано й оказіональні, такі, в яких один із компонентів є індивідуально-авторським, проте не змінює загального лексичного значення фразеологічної одиниці. Зокрема, у діалогах вони індивідуалізують мову персонажів, створюючи враження невимушеного побутового спілкування: *О, ти ще зараз почнеш **квасити кислці**, – набурмосився старшенький на меншенького...*” (Чотири броди) (пор.: *розводити (розсипати) кислці*) [ФСУМ, 746]).

Одним із авторських прийомів використання трансформованих розмовних фразеологічних сполук зі стилістичною настановою є розвиток на їх основі художнього діалогу. При цьому обігруються один або декілька компонентів фразеологізму, що є своєрідним центром діалогічного мовлення. Цей стилістичний прийом не тільки сприяє образності, експресивності мовної ситуації, а й створює виразний гумористичний ефект: [Марущак – Туровцю:] – *Він [Хворостенко] давно мені хоче **прищемити хвіст**. – Аби тільки **хвостом** обійшлося. **Хвоста** йому можна віддати – хай бавиться* (Дума про тебе).

Майстерність письменника виявляється не тільки у відборі ним фразеологічних одиниць, оновленні й розширенні фразеологічних контекстів і зв’язків, у тонкому відчутті семантико-стилістичних нюансів загальновідомих сталих словосполучень, а й у створенні нових авторських образних висловів, афоризмів, порівнянь, які становлять примітну рису його ідіостилю й поповнюють фразеологічний склад загальнолітературної мови. Наприклад, у контексті “*Оксана бридливо скинула руку і з серцем відказала: – Дядьку, ваша **губа як на коловороті літає**, то хоч руку ув’яжіть*” (Чотири броди) індивідуально-авторський фразеологізм, очевидно, утворений на основі загальноновживаного й зафіксованого у словнику *язик як помело* [ФСУМ, 977] і реалізує тотожне значення. Структурні видозміни і виникнення нових фразем засвідчують своєрідність

індивідуально-авторської манери й уміння письменника трансформувати фразеологічні одиниці з урахуванням особливостей макро- і мікроконтекстів художніх творів.

Висновки

Розмовність як категорія історії української мови тісно пов'язана з формуванням і становленням нової української літературної мови на народнорозмовній основі та з її унормуванням. Лінгвостилістична категорія розмовності утвердилася в процесі стилістичної диференціації української мови і виокремлення в ній розмовного та художнього функціональних різновидів. Розмовність – естетично-стилістична категорія, яка в мові художньої літератури є важливим зображальним засобом і надає їй рис невимушеності та емоційної оцінності, підкреслює природність описуваних ситуацій. У художньому стилі відбувається естетизація елементів розмовної мови, тобто розвиток у них додаткових конотацій завдяки новому контекстові й ситуації мовлення. Насиченість художнього тексту розмовними елементами залежить від особливостей індивідуального стилю письменника і визначає відповідну стрижневу ознаку мовотворчості автора.

Розмовність – характерна ознака мовостилю Михайла Стельмаха. Спрямування на оповідний характер відтворення картини світу зумовило активність компонентів загальнонаціональної мови, що формують розмовну тональність мовотворчості письменника. Реалізуючись у текстах прозових творів митця, компоненти розмовного стилю, що є в цілому нормативним елементом художньої оповіді, підпорядковуються конкретним авторським настановам, співвідносяться з іншими особливостями мови письменника.

У художній мові найбільш виразні стилістичні функції з усіх компонентів розмовного стилю виконують лексичні одиниці. Глибокий психологізм визначає антропоцентричний характер творчості Михайла Стельмаха, і тому в мову прози письменника широко залучається розмовна лексика, що номінує людину, характеризує її зовнішність, поведінку, а також дії та процесуальні стани особи. Ці лексеми об'єднуються в лексико-семантичне макрополе “людина”. У мові прози письменника зафіксовані типові різновиди метафоричних перенесень найменувань, за яких слово набуває розмовного значення. Це один із способів створення емоційно-оцінних назв осіб, а також ознак, що характеризують людські риси й особливості. Розмовна домінанта – характерна ознака синонімічних дієслівних рядів, що реалізують різноманітну семантику з різним ступенем експресивності. Серед актуалізованих у прозі письменника розмовних дієслів найбільш частотними є синонімічні ряди на позначення дій, притаманних людині.

Михайло Стельмах правдиво відобразив у своїх творах діалектні особливості подільських говірок. Характерна риса використання фонетичних і лексичних діалектизмів полягає в позначенні місцевої матеріальної обстановки, що допомагає авторові глибше розкрити і конкретизувати реальні умови, в яких діють його герої. Рельєфно виділяючись на загальному мовному тлі, діалектні слова передають своєрідний колорит мови людей Поділля, є потужним засобом індивідуалізації

характерів персонажів через особливості їх мовлення. Прагнення до більш точного й правдивого відображення усно-розмовного колориту зумовило широке застосування Михайлом Стельмахом емоційно-експресивної лексики, що відтворює невимушену мовну ситуацію спілкування з відтінками пестливості, фамільярності, вульгарності, згрубілості, зневажливості тощо. Експресивна розмовна лексика в мовотворчості письменника виконує важливу стилістичну роль, тут вона є засобом відтворення особливостей живого мовлення, а отже – характеристики персонажів. Підсиленню експресивності висловлення, інтимізації викладу, створення колориту пестливості підпорядковано вживання демінутивів. Письменник використовує ці елементи в портретній характеристиці персонажів, а також у пейзажах, де вони виконують традиційну описову функцію і є засобом емоційного впливу на читача. Автор застосовує стилістичний потенціал зменшувальних утворень і з метою вираження негативного ставлення до персонажа, а також для індивідуалізації його мови, створення іронічної експресії.

Стилізація усного характеру мовлення персонажів із використанням просторічних елементів поєднує в собі три функції: соціолінгвістичну, функцію індивідуалізації мови персонажів і надання їм оцінки, опосередкованої через мову. Письменник з цією метою залучає не тільки периферійні пласти лексики – просторічні слова, деформовані з погляду літературної норми, а й лексеми, які за сферою вживання межують з позалітературними елементами – вульгаризми і слова інвективної лексики. Їх вживання завжди є вмотивованим, письменник залучає їх лише в репліки персонажів з метою мовної характеристики героя або для висвітлення його емоційного стану. Мову персонажів характеризують і елементи суржикового мовлення, які свідчать про правдиве відображення живого народного слова, на якому негативно позначилося явище інтерференції. У мові прози Михайла Стельмаха українсько-російський суржик виконує, окрім функції мовної характеристики, ще й експресивно-оцінну функцію.

Традиційні розмовні словотвірні моделі є виразним засобом художньо-образної конкретизації народного сприймання і в текстовій взаємодії з іншими розмовними та книжними елементами формують загальний розмовний колорит, а також динамічні психологічні оповіді. У художніх текстах Михайла Стельмаха одні словоформи нейтралізуються та переходять у розряд маркерів нейтральної розмовності, відтворюючи властиві усномовній стихії особливості спілкування; інші розмовно конотовані деривати є емоційно-експресивними, оцінними. Зафіксована кількісно велика група складних іменників та прикметників, утворених поєднанням основ, а також відфраземних дериватів. Крім використання типових розмовних словотвірних форм, Михайло Стельмах моделює нові слова за принципом народної етимології. Їх стилістичне функціонування характеризується розгалуженою системою конотативних відтінків, які перебувають у площині позитивно-оцінної та негативно-оцінної експресії. Найбільш продуктивними є оказіональні композити – емоційно-оцінні номінації особи, прикметникові інновації, утворені складанням основ, відфраземні новотвори.

У прозі Михайла Стельмаха народнорозмовна фразеологія є різноманітною за семантико-стилістичними функціями. Фразеологічні одиниці розмовного джерела є засобом створення національного колориту, виступають одним із компонентів розгортання сюжету, допомагають авторові дати яскраву характеристику дійових осіб, посилити експресивність авторської мови. Письменник залучає у свої твори відшліфовані в народній мові традиційні фразеологічні одиниці, а також робить оригінальні зміни й доповнення в структуру фразеологічних сполук, трансформує їх. Діапазон авторських оновлень і видозмін широкий і різноманітний – від омонімічних зіставлень метафоричних компонентів фразеологічної одиниці з вільно вжитими словами до стилістичного мікроконтексту, що несе тільки ідею, образ фразеологічної сполуки.

Використання в індивідуальному стилі Михайла Стельмаха розмовно маркованих одиниць з метою художньої стилізації розмовності – закономірне явище, що відображає особливості мови художньої літератури означуваного періоду. Воно є проявом тенденції до синтезу всіх лексичних елементів, незалежно від їх джерел, яка визначала напрям розвитку лексики у досліджуваній час і сприяла створенню яскравих, колоритних контекстів. Роль розмовних елементів є визначальною у створенні мовної характеристики героїв в монологах, діалогах, конструкціях невластивої прямої мови. За допомогою різних за ступенем зниженості розмовних одиниць, вживаних у мовленні персонажів, письменник досягає індивідуалізації їх образів. Збагачені контекстними конотаціями розмовні елементи підсилюють виразність мови автора, сприяють створенню підтексту творів, який імпліцитно виражає позицію автора, його ставлення до описуваного.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

1. *Ткаченко Т. В.* Актуальні питання дослідження розмовної мови // Наука і сучасність: Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – Т. XXXVIII. – С. 269-276.
2. *Ткаченко Т. В.* Відтворення розмовного мовлення у п'єсах молодих драматургів // Наука і сучасність. Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2000. Том XXIII. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 230-234.
3. *Ткаченко Т. В.* Емоційно конотована розмовна лексика в п'єсах Ярослава Стельмаха // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / Редкол.: В. І. Гончаров (відп. ред.) та ін. – К.: Знання України, 2004. – С. 256-260.
4. *Ткаченко Т. В.* Естетична функція розмовних елементів у мові художньої літератури // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): Зб. наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 1. – С. 124-128.

5. *Ткаченко Т. В.* Стилістичні норми використання елементів розмовного мовлення в художньому стилі // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 2004. – Вип. 1 (11). – С. 100-103.

6. *Ткаченко Т. В.* Стилістичні функції розмовності у мові роману Михайла Стельмаха “Чотири броди” // Система і структура східнослов’янських мов: До 60-річчя наук. і пед. діяльн. проф. М. Я. Брицина. Зб. наук. праць. – К.: Знання України, 2004. – С. 351-352.

7. Фразеологічні засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. III. – Ч. 1. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. Мова сучасного мистецтва. – С. 201-205.

АНОТАЦІЯ

Ткаченко Т. В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2006.

Дисертацію присвячено дослідженню засобів стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха.

У роботі окреслено зміст поняття розмовності в аспекті історії та стилістики української мови, з’ясовано місце народнорозмовної мови в процесі формування й становлення нової української літературної мови та у її нормуванні; визначено обсяг понять лінгвостилістичної категорії розмовності та стилізації розмовності в художній мові. Схарактеризовано специфіку трансформацій смислового обсягу й стилістичного забарвлення розмовно маркованих одиниць, зумовлених авторською настановою; розглянуто прийоми залучення розмовних лексичних елементів у процес метафоричного переосмислення; описано стилістичні функції розмовної емоційно-експресивної лексики; досліджено типові й оказіональні словотвірні моделі; простежено стилістичний потенціал узуальних та трансформованих фразеологічних одиниць. Виявлено індивідуально-авторську специфіку стилізації розмовності у прозових текстах Михайла Стельмаха за допомогою розмовних елементів лексико-фразеологічного й словотвірного мовних рівнів.

Ключові слова: розмовність, стилізація розмовності, розмовний колорит, розмовна конотація, лексико-семантична група, оказіоналізм, ідіостиль, художня мова, метафоричне перенесення, інтимізація.

АННОТАЦІЯ

Ткаченко Т. В. Средства стилизации разговорности в прозе Михайла Стельмаха. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2006.

Диссертационное исследование посвящено одной из актуальных проблем лингвостилистики – изучению стилистического потенциала разговорных элементов в структуре художественных текстов прозы Михайла Стельмаха.

Разговорность – эстетико-стилистическая категория, которая в языке художественной литературы выступает важным образным средством и придает ей непринужденность и эмоциональную оценочность, подчеркивает естественность описываемых автором ситуаций. Стилистическая категория разговорности включает большое количество художественно-образных средств национального языка, среди которых как нормативные, так и те, которые находятся на периферии языковой нормы, а также ненормативные языковые единицы.

Стилизация разговорности в языке художественной литературы – это намеренное целенаправленное использование писателем характерных особенностей разговорного стиля, которое заключается в авторских эстетических модификациях лексико-фразеологических средств живого народного языка с целью достижения необходимых стилистических эффектов. Целью стилизации разговорности есть возможность передать в художественном тексте временной и локальный колорит, социальный тип описываемой среды, особенности речи персонажей.

Установлено, что разговорность – характерная черта языкового стиля Михайла Стельмаха. Авторская ориентация на повествовательность характера изображения действительности послужила причиной активности кодифицированных и некодифицированных, нормативных и ненормативных компонентов национального языка, которые в значительной степени формируют разговорно-повествовательную тональность индивидуального стиля писателя.

Отмечено, что глубокий психологизм определяет антропоцентрический характер творчества Михайла Стельмаха. Поэтому в язык прозы писателя привлекается значительное количество разговорной лексики, которая номинирует человека, характеризует его внешность, поведение, а также действия и процессуальные состояния лица. Эти лексические единицы объединяются в лексико-семантическое макрополе “человек”. В языке прозы писателя зафиксированы также типичные разновидности метафоричных переносов наименований, при которых слово приобретает разговорное значение. Это один из способов создания эмотивно-оценочных названий лица, а также прилагательных, которые характеризуют внешность или характер человека.

В ходе исследования установлено, что писатель широко использовал стилистический потенциал разговорной эмоционально-экспрессивной лексики. Это в основном некодифицированный слой разговорной лексики, который отображает живую непринужденную

языковую ситуацию общения с оттенками фамильярности, вульгарности, иронии, юмора, грубости, презрения и т. п. С целью усиления экспрессивности изложения, интимизации высказывания, смысл которой заключается в сближении категорий автора и читателя, в прозе Михайла Стельмаха функционирует также большое количество деминутивов.

Зафиксированы в прозе писателя, наряду с использованием нормативных словообразовательных форм с разговорной конотацией, и случаи окказиональной деривации. Писатель трансформирует имеющиеся слова либо создает новые по принципам народного словообразования. Стилистическое функционирование окказиональных дериватов в прозе писателя характеризуется разветвленной системой коннотативных оттенков, которые находятся в плоскости позитивно-оценочной и негативно-оценочной экспрессии.

Описано использование стилистического потенциала узуальных разговорных фразеологизмов, а также их авторские трансформации, диапазон которых широкий и разнообразный – от омонимических сопоставлений метафорических компонентов фразеологизмов со свободными словосочетаниями, структурных изменений до стилистического микроконтекста, который несет только идею, общий образ фразеологической единицы.

Ключевые слова: разговорность, стилизация разговорности, разговорный колорит, разговорная коннотация, лексико-семантическая группа, окказионализм, идиостиль, художественный язык, метафорический перенос, интимизация.

SUMMARY

Tkachenko T. V. Principles of speech stylization in Mykhailo Stelmah's prose. – Manuscript. Dissertation for obtaining scientific degree of the Candidate of linguistics by specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov. – Kyiv, 2006.

The Dissertation is dedicated to the aspect of principles of speech stylization in Mykhailo Stelmah's prose.

In the work it has been observed the concept of spoken language in the aspect of history and stylistics of the Ukrainian, determined the place of folk spoken language in the process of its formation and becoming modern Ukrainian literary language and role of spoken elements in its normalization; the range of linguostylistic units volume category of spoken language in literature. It's been characterized specification of meaning transformations of stylistically colouring of spoken units that are created according to special bias of the author; it has been observed the methods of including of spoken leccical elements into the process of metaphoric recomprehended; the stylistic functions of spoken emotionally expressive leccics; traditional and occasional word-formation models colloqually colored lexical units of spoken origin have been investigated. Author's individual nature of spoken language stylization of Mykhailo Stelmah's

principles have been revealed with the help of Ukraine by means colloquially sealed elements of lexically phraseological and word-formation language levels.

Key words: stylization of spoken language, colloquial coloring, colloquial connotation, lexically-semantic group, occasional units, idiomatic style, artistic speech, metaphoric transference, intimization.